

Wiadomości Numizmatyczne, R. LX, 2016, z. 1–2 (201–202)

A R T Y K U Ł   R E C E N Z Y J N Y

BARTOSZ DZIEWANOWSKI-STEFAŃCZYK

ROZWAŻANIA NA TEMAT TWORZENIA SIĘ WALUTY REGIONALNEJ W NOWOŻYTNOŚCI

ABSTRACT: The article reviews the Polish translation and the English version of the book by Petr Vorel, *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century*, Columbia University Press 2013. A short summary of the genealogy of the dollar leads to the second part of the article, in which the issue is discussed whether a common monetary system existed in early modern Europe. This article focuses on the interdependence between big silver coins minted primarily in the Holy Roman Empire and the Polish-Lithuanian Union and used in international trade.

W 2010 r. ukazało się w Polsce tłumaczenie pracy na temat powstania talara i jego dalszej kariery wiodącej do współczesnego dolara, autorstwa czeskiego historyka i numizmatyka, profesora Uniwersytetu w Pardubicach Petra Vorla¹, w 2013 r. zaś angielska wersja tej pracy. Ponieważ w Polsce bardzo brakuje studiów — w szerokim znaczeniu tego słowa — poświęconych nowożytnemu pieniądzwowi, warto jest podjąć dyskusję z tą pracą. Najpierw przedstawię krótko książkę, kładąc nacisk na wiodący temat, następnie zaś odniosę się do kwestii tworzenia się wspólnej waluty w okresie nowożytnym, skupiając się na Rzeszy Niemieckiej i Rzeczypospolitej.

---

¹ P. Vorel, *Od srebrnego talara do światowego dolara. Narodziny talara i jego rola w europejskim i światowym obiegu pieniężnym XVI–XX wieku*, tłum.: Elżbieta Baron, Adam Marszałek, Toruń 2010, ss. 183; wyd. angielskie: *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century*, Columbia University Press 2013. Petr Vorel jest ponadto autorem innych prac — zob. m.in.: Vorel 2000, 2004; Vorel 2005; Vorel 2006.

Książka składa się ze wstępu do polskiego wydania i przedmowy oraz siedmiu nienumerowanych rozdziałów, obszernego angielskiego streszczenia, bibliografii, notki o autorze oraz 84 świetnych, kolorowych ilustracji. Brak niestety informacji o tytule oryginału i o tym, z jakiego języka książka została przełożona, jak również nie ma wstępu metodologicznego, ani nawet wyjaśniającego konstrukcję książki — w tym bibliografii.

Celem książki jest opisanie dziejów dolara z wykorzystaniem metody genealogicznej (choć autor bliżej jej nie definiuje), wyjaśnienie, dlaczego na kontynencie amerykańskim wprowadzono nazwę dolar, chociaż wcześniej używano tam też innych walut, oraz wyjaśnienie, gdzie na świecie i dlaczego można płacić dolarami².

Genealogię dolara autor rozpoczyna rozdziałem poświęconym monetom i srebru w Europie na przełomie XV i XVI w. Tutaj dowiadujemy się o początku produkcji nowej grubej monety w 1482 r. w tyrolskim Schwaz, o głównie reprezentacyjnym charakterze. Jednak to odkrycie złóż srebra w północno-zachodnich Czechach, w miejscu później nazwanym Doliną Świętego Joachima, od której powstała nazwa talara, miało kluczowe znaczenie dla późniejszej historii dolara. Dzieje talara są fragmentem szerszej historii pieniądza, która jest związana z podażą kruszcza. W ówczesnej gospodarce inflacja i *prosperity* wiązały się z odkryciami kruszców, które można opisać w postaci cykliw zależnie od dominacji danego kruszcza³.

W drugim rozdziale czytelnik znajdzie ponownie informacje o Jachimowie, tym razem z niepotrzebnie rozbudowanym szerokim opisem historii Czech. Opisane jest również wcześniejsze w stosunku do jachimowskiego odkrycie złóż w Kutnej Horze, które miało zasadnicze znaczenie dla czeskiej produkcji pieniądza w średniowieczu. W rozdziale tym znajdujemy również zdecydowanie zbyt obszerny opis dziejów majątku i rodziny Schlik — właścicieli kopalni i następnie mennicy w Jachimowie.

Próby ujednoczenia waluty w ramach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego są przedmiotem trzeciego rozdziału — tutaj autor wspomina też o utrudnieniach dla emisji pieniądza wynikających z przywozu srebra i złota z Ameryki Południowej i wynikającej stąd rewolucji cen, która jednak — niestety — jest szerzej wyjaśniona dopiero w przedostatnim rozdziale. Szkoda, że autor nie przywołał tutaj badań nad pochodzeniem srebra wykorzystywanego do emisji monet w Europie, gdyż srebro z Potosi było bardzo charakterystyczne i odróżniało się od srebra z innych kopalń⁴.

Opis ujednoczenia waluty w ramach Cesarstwa jest kontynuowany w czwartym rozdziale, poświęconym talarom i wojnom od XVI do XVIII w. Od drugiej połowy XVI w. talary upowszechniły się w Europie środkowo-wschodniej. Vorel

² Vorel 2010, s. 7–8.

³ Day 1999, s. 3–4.

⁴ Gordus A. A., Gordus J. P. 1981, s. 225–241.

sporo uwagi poświęca tutaj też problemom monetarnym Hiszpanii, która w 1557 r. (po raz pierwszy) zmuszona była ogłosić bankructwo — przez autora eufemistycznie określone jako bankructwo polityczne. Kluczową rolę w upowszechnianiu się srebra hiszpańskiego miała emisja talarów w Niderlandach, które w XVII w. stały się centrum finansowym Europy. Srebro trafiało tam m.in. poprzez wypłaty żołdu walczącym przeciw Niderlandom wojskom Filipa II. Ważnymi momentami w upowszechnieniu się talarów w Europie Środkowo-Wschodniej było wprowadzenie przez Danię opłat za cła sundzkie w talarach oraz zakończenie wojen z Imperium Osmańskim w 2. połowie XVI w., gdy strumień srebra w postaci talarów popłynął do Orientu. Cechą charakterystyczną był wzrost ceny srebra, im dalej przesuwało się ono na wschód. Ciekawe byłoby z kolei wskazanie, jak ceny te zmieniały się w zależności od odległości od złóż w Jachimowie. Zróżnicowanie stosunku między srebrem i złotem było jednym z podstawowych problemów nowożytnego mennictwa. Dodatkowym utrudnieniem było finansowanie wojen dochodem z emisji monetarnych, zwłaszcza w „żelaznym” XVII w. Czynniki te zalicza się do przyczyn dwóch inflacji („Kipper und Wipper” i „małego Kipper und Wipper”) w XVII w. W tym okresie próbowano również reformować pieniądź w Rzeszy w ramach kolejnych ordynacji mennicznych.

Nowe rozwiązania przyniosła połowa XVIII w. (piąty rozdział), kiedy rosnące w siłę Prusy zaczęły forsować swój system pieniężny. Tutaj Vorel niestety nie wspomina o fałszerstwach pieniężnych Fryderyka II, których nie można pominąć przy opisie finansowania wojen⁵. W XIX w. historia pieniądza w krajach niemieckich była bezpośrednio związana ze staraniami o zjednoczenie Niemiec. Termin „talar” został upowszechniony przez Holendrów w Ameryce Północnej, do której sprowadzali oni w 2. połowie XVIII w. bite w Meksyku srebrne monety o wartości 8 reali. Monety te zaopatrzone były w herb Hiszpanii ze słupami Herkulesa, co znalazło swoje symboliczne odzwierciedlenie w znaku „\$”⁶. Oficjalnie dolar używany jest w Stanach Zjednoczonych od 1785 r., gdy Kongres postanowił go ustanowić walutą Stanów. Wówczas też zaczęła się prawdziwie międzynarodowa kariera talara, która jest przedmiotem szóstego rozdziału. Zdaniem Vorla dopiero stamtąd „talar” trafił do Wielkiej Brytanii, ale już jako *dollar*, chociaż w Szkocji określenie „dolar” spotykamy już w XVI w.⁷

Dalsze rozprzestrzenianie się dolara w XIX i XX w. przedstawione zostało w ostatnim rozdziale. Tutaj też mowa jest o wielkiej karierze talara Marii Teresy na terenach Azji. Historię dolara kończy opis państw, które do dzisiaj używają dolarów — choć niekoniecznie oczywiście tych amerykańskich — oraz mało przekonująca refleksja, że dolar nie może stać się walutą ogólnoswiatową, mógłby nią natomiast być dzisiaj talar. Szkoda też, że autor tak niewiele poświęcił uwagi

⁵ Hoensch 1973.

⁶ Inna teoria mówi, że nazwa „Peso” była skracana jako PS, a z czasem „P” znikło i pojawił się symbol \$. Zob. *Symbols of power* 2015, s. 132.

⁷ Vorel 2010, s. 126–128; *Symbols of power* 2015, s. 132; Nobis 2012, s. 165.

historii dolara po drugiej wojnie światowej, w tym jego znaczeniu dla światowego systemu walutowego. Brakuje też refleksji na temat dolara jako symbolu — bogactwa, wolności, kapitalizmu itd. Rozumiejąc ograniczenia, jakie nakłada objętość książki, dobrze byłoby, aby autor wspomniał o tym wymiarze waluty, która stała się swoistą amerykańską marką.

Podsumowując wątek recenzyjny, warto podkreślić, że ta interesująca praca, która ukazuje szeroki kontekst nie wdając się wyłącznie w opisy metrologiczne, w fascynujący sposób przedstawia rodowód dolara. Natomiast — niestety — nie najlepiej została skonstruowana i nie dość jasno traktuje zawilosci reform mennicznych w Rzeszy. Dodatkowo w polskiej wersji pojawiły się liczne błędy wynikające z niedokładnego tłumaczenia i złego zredagowania książki, co w niektórych momentach powoduje nawet błędy merytoryczne. Tak jest w przypadku nazw państw (we wczesnej nowożytności nie mówi się jeszcze o Cesarstwie Rosyjskim lecz o Wielkim Księstwie Moskiewskim; nie istniały wówczas jeszcze Prusy Wschodnie, a i unię polsko-litewską lepiej nazywać Rzeczpospolitą Obojga Narodów), nazw geograficznych (Cieśnina Sundajska, Góry Kruszcowe — czyli po prostu Rudawy), niepotrzebnie również wymiennie używana jest nazwa „talar”, „tolar” oraz „zlatnik”. Brak też numerów rozdziałów oraz odniesień do świetnych ilustracji, zwłaszcza że stanowią one istotne uzupełnienie tekstu, w którym wielokrotnie opisywany jest wygląd monet, gdyż autor ukazuje rozwój talara i pochodzenie dolara również poprzez ikonografię. Warto byłoby podać też, z jakich zbiorów pochodzą ilustracje. Zdziwienie budzi konstrukcja bibliografii — zupełnie niejasny jest podział na „Wydawnictwa dotyczące rozwoju walutowego” oraz „Literaturę naukową”, jak również pozostawienie części pozycji wyłącznie w przypisach.

* * *

Książka Petra Vorla oprócz genealogii dolara, porusza również kwestię żmudnych zabiegów o wprowadzenie jednolitego systemu pieniężnego w Rzeszy Niemieckiej aż po XIX w. Daje to asumpt do rozważań na temat integracji wielkiego rynku pieniężnego Europy środkowo-wschodniej.

W nowożytności istniał nie tylko podział na dwa, a nawet trzy kruszce, lecz również na monetę drobną i grubą. Gruby srebrny i złoty pieniądz przeznaczony był w zasadzie głównie dla osób bogatych i do handlu. W handlu międzynarodowym, ale również na rynkach lokalnych używano bardzo wielu różnych monet, chociaż w poszczególnych okresach pewne jednostki były częściej wykorzystywane — np. *pesos*, *gwinee*, *florene* czy *niderlandzkie talary lewkowe*⁸. Kupcy *genueńscy* używali różnych walut zależnie od partnera, z którym handlowali. Zakup zboża w *Lombardii* oraz wykupywanie *weksli* odbywało się w złotych *scudi*, zboże z *Savony*, *jedwab* z *Kalabrii* i *genueńskie cła* opłacano

⁸ Pieper 1990, s. 111.

w srebrnych *scudi*, ale z kolei kupcy francuscy i angielscy sprzedający zboże wymagali zapłaty w hiszpańskich realach, a w krajach niemieckich obiegały m.in. monety francuskie⁹. Przykładowo w 1614 r. w Niderlandach znajdowało się 400 różnych walut w obiegu, podczas gdy we Francji w tym samym czasie używano 82 rodzajów¹⁰. Prowadzenie polityki monetarnej było bardzo utrudnione, gdyż drobne monety kursowały bez większych ograniczeń między państwami ówczesnej Europy¹¹. Czy więc panował zupełny chaos pieniężny?

W nowożytnej myśli ekonomicznej pojawiła się idea wspólnego pieniądza. Zgłaszano postulaty utworzenia jednego systemu poprzez zaprowadzenie pieniądza międzynarodowego bądź jednolitego stosunku srebra i złota. Jean Bodin i Gaspare Scaruffi w XVI w. proponowali zawarcie międzynarodowej umowy ustalającej bimetalizm, w ramach którego srebro i złoto znajdowałyby się w relacji 1:12, a Bernardo Davanzati postulował wprowadzenie sztabek zamiast monet jako pieniądza międzynarodowego. Podobnie w XVII w. Émeric Crucé proponował wprowadzenie monety międzynarodowej¹².

Rozważając ujednoczenie monety i tworzenie się ponadregionalnego systemu walutowego skorzystam z definicji Kazimierza Zabielskiego, który określił międzynarodowy system walutowy jako konstrukcję obejmującą „zespół układów, reguł, instytucji, zasad i zwyczajów, które określają warunki i sposoby funkcjonowania pieniądza w sferze stosunków międzynarodowych”¹³. Pierwszym takim systemem według Zabielskiego był system waluty złotej, który powstał w XVIII w.¹⁴. Przywołana definicja odnosi się wprawdzie do systemu międzynarodowego, jednak można ją wykorzystać badając ewentualny system monetarny nowożytnej Europy.

Standard złotych monet powstał już w XIII w. gdy w 1252 r. wybito floreny we Florencji. Od tego momentu ich produkcję podejmowały też inne państwa, a waga oraz zawartość złota utrzymane zostały z niewielkimi wahaniami aż do XX w. Na terenie Rzeszy taką standardową złotą monetą były złote reńskie, z czasem tracące wartość w stosunku do florena. Zupełnie inaczej sprawa przedstawiała się z monetami ze srebra. Już emitowane przez arcyksięcia Zygmunta w latach osiemdziesiątych XV w. tzw. *Guldengroschen* stanowiły frakcje, a następnie odpowiednik jednego złotego reńskiego używanego w Nadrenii i południowej części Cesarstwa i stanowiącego najczęściej używaną złotą monetę w Europie środkowej w XV w.¹⁵. O uniwersalnym charakterze tych monet świadczył ich program ikonograficzny. Na awersie pojawiło się ogólne określenie: SIGISMVNDVS ARCHIDVX AVSTRIE, które nie odnosiło się do żadnego kraju, zaś

⁹ Day 1999, s. 78.

¹⁰ Braudel 1992, s. 196.

¹¹ Cipolla 1967, s. 31. Na problemy podróźnych związane z wymianą pieniędzy zwracał uwagę Antoni Mączak w: Mączak 1980, s. 107–112.

¹² Popioł-Szymańska 1978, s. 49–50, 66, 100.

¹³ Zabielski 2005, s. 35.

¹⁴ Ibidem, s. 37.

¹⁵ Nobis 2014, s. 336.

rewers był jeszcze bardziej ogólny — zawierał bowiem herby wszystkich ważnych krajów dziedzicznych Habsburgów, znajdujących się pod władzą Zygmunta i cesarza Fryderyka III. Dlatego też Petr Vorel stwierdza, że „guldeny Zygmunta można uważać za pierwsze monety habsburskie, które miały swym wyglądem zewnętrznym wskazywać na ich uniwersalne obowiązywanie na szerszym terytorium (w tym przypadku w krajach habsburskich), choć ostatecznie nie wywarły większego wpływu na europejski rynek pieniężny”¹⁶. Kamieniem milowym było wydanie w 1500 r. przez książąt saskich tzw. Lipskiej ordynacji monetarnej, która m.in. wprowadziła srebrny ekwiwalent złotych monet.

W latach 1500 i 1512 Rzesza została podzielona na 10 okręgów, co było efektem reform Maksymiliana I z przełomu XV i XVI w.¹⁷ Okręgi te miały zarządzać m.in. kwestiami mennicznymi, co zmierzało w kierunku ujednoczenia mennictwa i podporządkowania go cesarzowi, który natrafiał jednak na interesy poszczególnych okręgów¹⁸. Dążenia te wpływały później na całą historię pieniądza w Rzeszy. Od 1521 r. rozpoczęto w Jachimowie emisję monety, która wkrótce stała się istotnym towarem — srebrem handlowym, a dopiero później środkiem płatniczym.

W tym okresie elektor saski próbował wykorzystać pieniądz, ale też wyznanie w walce z rządzącymi Rzeszą Habsburgami. Saksonia zajmowała ważną pozycję w Rzeszy, gdyż jej książę był jednym z siedmiu elektorów wybierających cesarza. Miała też duże znaczenie gospodarcze, ogniskujące się m.in. wokół targów lipskich, które przyczyniły się do popularności talarów. Elektor saski wpływał na stopę talarów i forsował talara jako walutę Rzeszy. W 1524 r. księżna Rzeszy przyjęła w Esslingen I cesarską ordynację menniczną, która miała obowiązywać wszystkich emitentów monety w Cesarstwie, a guldeny miały być niemal identyczne z talarem saskim. Nowy gulden dzielił się na 60 krajcarów. Młody cesarz Karol V w specjalnym przywileju określił jednak, że kraje habsburskie wyjęte zostały spod obowiązywania cesarskiej ustawy monetarnej. Krokiem w kierunku ujednoczenia było wprowadzenie w 1534 r. jednej stopy w południowych (w większości katolickich) krajach niemieckich. Na północy, w krajach protestanckich, wprowadzono system saski, co również dowodzi związków polityki, wyznania oraz sfery pieniężnej. W tym okresie 1 gulden reński, równy 60 krajcarom w krajach południowych, stał się jednostką obrachunkową, zaś na północy utrwalił się 68-krajcarowy talar. Następne lata przyniosły szereg cesarskich ordynacji mennicznych. II ordynacja mennicza z 1551 r. ustanowiła emisję srebrnego talara odpowiadającego 72 krajcarom, talarowi saskiemu lub 8 realom hiszpańskim. Teoretycznie system ten mógłby obowiązywać w całym władztwie Habsburgów, jednak nie przyjęła go m.in. Saksonia. Dlatego też w 1559 r. po zaprzysiężeniu pokoju augsburskiego nowy cesarz, Ferdynand I, wydał III ordynację menniczną, która

¹⁶ Vorel 2010, s. 17.

¹⁷ Bues 1998, s. 38–39.

¹⁸ North 2016, s. 191–199.

m.in. wprowadzała gulden 60-krajcarowy (o próbie XIV lutów) oraz 68-krajcarowe talary. Większość krajów znowu jednak zignorowała nową ordynację, więc kolejny cesarz — Maksymilian II w 1566 r. przyjął nowelizację III ordynacji, w której postanowiono bić talary o ciężarze monet saskich, ale o mniejszej zawartości srebra, które odpowiadały 68 krajcarom. Później przyjęto jednak ustalenie, że kraje habsburskie nie muszą się stosować do tej ordynacji¹⁹.

Pod koniec XVI w. zdecentralizowana produkcja drobnej monety zaczęła destabilizować rynek pieniężny w Rzeszy. Z czasem, w okresie przygotowań do wojny i po wybuchu wojny trzydziestoletniej, liczne zakłady mennicze coraz bardziej psuły pieniądź potrzebny na opłacenie wojska. Szczytem kryzysu był (pierwszy) okres Kipper und Wipper w latach 1619–1623, w czasie którego wartość talaru wyrażona w coraz gorszej drobnej monecie wzrosła z 90 do ponad 1000 krajcarów. Sytuacja została opanowana dopiero dzięki reformie z 1623 r. Dla wszystkich krajów niemieckich wspólne były grube jednostki pieniężne: dukat, złoty gulden, talar, półtalar oraz ćwierćtalar, natomiast lokalnie emitowano drobniejsze nominały według własnych stóp menniczych. Doprowadziło to do znacznej decentralizacji mennictwa i powstania szeregu lokalnych związków monetarnych. W związku z ową mnogością monet, założony w 1619 r. Hamburger Bank przyjął jako podstawę swoich rachunków nową jednostkę o nazwie „Bankotaler”. System ten był w użyciu aż do 1873 r., czyli do wprowadzenia nowej marki po utworzeniu cesarstwa²⁰.

Naprawę systemu pieniężnego podjęto w ramach układu z Zinna w 1667 r. Ustalono wówczas, że jeden obrachunkowy talar Rzeszy wart będzie 90 krajcarów, jeden faktycznie emitowany talar (tzw. *Speziestaler*, talar Rzeszy) miał wynosić 105 krajcarów, a gulden austriacki 60 krajcarów. Jednak już w 1690 r. w Lipsku zmieniono stopę monet i postanowiono, że jeden *Speziestaler* wynosić będzie 120 krajcarów (9 talarów z marki kolońskiej czystego srebra), natomiast wartość obrachunkowych jednostek się nie zmieniła. Reforma ta zbliżyła do siebie systemy walutowe Rzeszy w częściach północnej i południowej. Stopa ta została uznana następnie przez cesarza Karola VI za państwową stopę Rzeszy w 1738 r. Już jednak w 1747 r. Austria porzuciła ten system i podniosła stopę talaru do 10 z marki kolońskiej czystego srebra. Stopę tę przyjęło wiele krajów niemieckich, w tym Saksonia, stąd od 1753 r. zwana była „konwencyjną” i stosowana była aż do 1857 r. Prusy natomiast przyjęły stopę 14 talarową. Faktyczne zjednoczenie różnych walut dokonało się po odnowieniu cesarstwa w 1871 r., chociaż wtedy systemy austriacki i pruski ostatecznie się rozeszły²¹.

System talarowy w Rzeczypospolitej został wprowadzony reformami Zygmunta Starego z lat 1526–1528, czyli w okresie, gdy również w innych europejskich krajach reformowano pieniądź. Powstała wówczas również jednostka obrachunkowa

¹⁹ Burkhardt 2009, s. 272–277; Vorel 2010, s. 57–66; Żabiński 1981, s. 85–89.

²⁰ Żabiński 1989, s. 45, 50.

²¹ Vorel 2010, s. 87–89; Żabiński 1981, s. 89–90; Żabiński 1989, s. 50–54.

— złoty polski — która równa była 30 groszom i była pozostałością po próbie ustabilizowania ceny dukata pod koniec XV w. Dukat, czyli czerwony złoty, zaczął jednak drożeć, została więc tylko jednostka obrachunkowa. Reforma z 1528 r. powiększyła znakomicie rynek pieniężny Rzeczypospolitej unifikując systemy walutowe Prus Książęcych i Królewskich z polskim. Reforma Stefana Batorego z 1580 r. zintegrowała zaś systemy polski i litewski oraz związała złotego polskiego z talarem cesarskim, gdyż jeden polski talar miał mieć wartość 35 groszy, czyli połowę obrachunkowej wartości talara cesarskiego wartego wówczas 70 krajcarów. Jednocześnie zbliżona była również wartość w srebrze obu talarów²². Na początku XVII w. rynki pieniężne Rzeczypospolitej i Rzeszy były dość do siebie zbliżone. Następnie komisja mennicza z 1623 r. postanowiła, że nowa stopa mennicza miała odpowiadać stopie talarów emitowanych w Rzeszy. Nasilające się wówczas problemy pieniężne były również przedmiotem rozważań pisarzy ekonomicznych w Rzeczypospolitej, którzy wskazywali, obok spekulacji, również m.in. na zróżnicowanie stosunku wartości srebra i złota w kraju i za granicą. Komisja z 1633 r. przyjęła dostosowanie ligi polskiej do cesarskiej, ostatecznie niewprowadzone w życie. W 1633 r. zamierzano przyjąć jednakową próbę talarów oraz drobniejszej monety, odpowiadającą tzw. lidze (próbie) talara cesarskiego (czyli 7 sztuk talarów z grzywny menniczej i 8 sztuk z grzywny czystego srebra). Sejm z 1649 r. przyjął, że moneta *conformis postronney dla snadnieyszych commercia* miała wspierać handel poprzez związanie jej z pieniądzem zagranicznym²³. W związku z tym komisja do spraw monety z 1650 r. zreformowała system pieniężny, przyjmując jako podstawę cesarski system menniczny, gdyż odtąd grzywna miała ważyć *siedem talarów imperialnych*. Ponadto przyjęto, że talar ma się dzielić na 90 groszy, wzorując się na talarze Rzeszy dzielącym się na 90 krajcarów, oraz ujednolicono wagę czerwonego złotego (dukata) z dukatem cesarskim. Do talara Rzeszy nakazywał dostosować system w Rzeczypospolitej również sejm z 1654 r.²⁴.

Wprawdzie to Rzeczpospolita w swoich ordynacjach dostosowywała się do ordynacji Rzeszy, ale jej pieniądz również wpływał na Rzeszę. Poza emisją półtoraków i trzykrucierzówek, również emisje szelągów istotnie wpłynęły na rynek niemiecki. Stanem polskiej monety żywo interesował się cesarz Leopold I, który wystosował nawet pismo w tej sprawie do króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego²⁵. Później również m.in. szlachta krakowska wskazywała, żeby produkować monetę zgodną z ligą (stopą) obowiązującą w krajach graniczących z Rzeczpospolitą²⁶.

²² Żabiński 1989, s. 22.

²³ *Mynica* (1649), f. 288, s. 131.

²⁴ Szelągowski 1902, s. 181, 188, 244–245; Żabiński 1981, s. 120–122; Popioł-Szymańska 1978, s. 68–91.

²⁵ Instrukcja królewska na sejmik przedsejmowy województwa krakowskiego, 8 lipca 1670, [w:] *Akta sejmikowe*, t. III, s. 327.

²⁶ Instrukcja dana posłom na sejm koronacyjny z sejmiku przedsejmowego województwa krakowskiego w Proszowicach 31 grudnia 1675 r., [w:] *Akta sejmikowe*, t. IV, s. 26; Instrukcja

Następna reforma pieniądza, przyjęta znacznie później przez tzw. sejm niemy w 1717 r. dostosowała kurs pieniądza do kursu rynkowego oraz ponownie dostosowała system pieniężny do monety sąsiada Rzeczypospolitej. Jak stwierdził Zbigniew Żabiński, uniwersał z 1717 r. ujedynolcił polski system z saskim, który z kolei oparty był na stopie lipskiej²⁷. Jednak pod względem zawartości srebra w talarze, polski system był zgodny z obowiązującym wówczas systemem austriackim z 1659 r.²⁸. Następna reforma, w 1766 r., podobnie jak to czyniono od XVI w., powiązała polski system pieniężny z imperialnym. Zdecydowano się bowiem na emisję pieniądza zgodnie z austriacką stopą konwencyjną z 1753 r. Wprawdzie przyjęcie systemu konwencyjnego miało zabezpieczać polską monetę przed wywozem, jednak polski rynek monetarny wciąż był destabilizowany odpływem lepszej polskiej monety do Prus, co powodowało wysokie straty i prowadziło do znacznego obniżenia produkcji monetarnej oraz stało się wówczas przedmiotem debaty publicystycznej. Prusy bowiem miały inny system od obowiązującego w Rzeszy i Rzeczypospolitej. Podczas gdy w Polsce z jednej grzywny kolońskiej emitowano 80 złotych, to w Prusach było to aż 86 złotych. Gdy polski talar zawierał 23,4 g srebra, to pruski odpowiednik już tylko 16,7 g. Ostatecznie więc w 1787 r. obniżono zawartość srebra w talarze — z grzywny kolońskiej bito teraz nie 80, lecz 83½ złotego²⁹.

Ta do tej pory mało podkreślana w historiografii współzależność obu systemów — rynków monetarnych — jest bardzo istotna. Przyjmowanie w Polsce od XVI do XVIII w. jako podstawy systemu cesarskiego świadczyć może o dużych obrotach handlowych. Z drugiej jednak strony zapewne ważniejszym powodem było psucie pieniądza w Rzeszy od drugiej połowy XVI w., którego apogeum był okres „Kipper und Wipper”, oraz dość łatwe przenikanie monet przez granicę, a przede wszystkim wywóz lepszej polskiej monety. Stałym problemem była tutaj zmienność relacji srebra i złota w Rzeczypospolitej i za granicą. Czynniki te wymuszały dostosowywanie pieniądza polskiego do cesarskiego. W zasadzie jednak dopiero w 1766 r. źle oceniono emitenta, do którego należało się dostosować. Świadectwem tych problemów były również cła na wywóz monety z Rzeczypospolitej nakładane na granicach od 1598 do 1659 r.³⁰. Oprócz wskazanych podobieństw, zarówno na terenie Rzeszy, jak i w Rzeczypospolitej jedną z głównych „grubych” monet były różnego rodzaju talary niderlandzkie. Zresztą służące do handlu z Rzeczpospolitą talary lewkowe były również ulubioną walutą w handlu z Turcją³¹.

dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województwa krakowskiego w Proszowicach 16 grudnia 1687 r., [w:] *Akta sejmikowe*, t. V, s. 63.

²⁷ Żabiński 1981, s. 134.

²⁸ Ibidem, s. 133.

²⁹ Terlecki 1970, s. 30–56; Terlecki 1961. Por. opinie F. Łoyki w: Madurowicz-Urbańska 1976, s. 118–121.

³⁰ Por. Stefańczyk 2010, s. 39–73. Tam literatura. Bogucka 1976; Świtalski 1960.

³¹ Dziubiński 1997, s. 127, 130; Vorel 2010, s. 79–81.

* * *

Oprócz pieniądza realnego istniały jeszcze jednostki obrachunkowe, w których wyrażane były ceny i prowadzony był handel. Wobec fluktuującej ceny monet złotych, srebrnych i miedzianych potrzebny był stały system obrachunkowy. W wielu krajach jednostki takie były w użyciu niezmiennie od średniowiecza po XVIII w., często aż do wprowadzenia systemu dziesiętnego. Część z tych systemów wywodziła się jeszcze z karolińskiego systemu libra — solid — denar z 794 r., według którego 1 libra = 20 solidów = 240 denarów. Z tym systemem związany był francuski obrachunkowy *livre tournois*, który dzielił się na 20 soli (*sous*), bądź 240 denarów (*deniers*). W Wielkiej Brytanii, niezależnie od emisji 21-szylingowej gwinei, rachunki prowadzono w funtach szterlingach, składających się z 20 szylingów, a w krajach niemieckich w użyciu była marka dzieląca się na 20 szylingów lub 240 fenigów, zaś niemiecki gulden obrachunkowy dzielił się na 60 krajcarów³². Podobieństwa systemów obrachunkowych wprowadzały pewną spójność na rynku pieniężnym nowożytnej Europy.

Podsumowując, w nowożytnej Europie waluty różnych państw przeżywały podobne problemy związane z podażą kruszcu i wahającą się relacją między srebrem i złotem. Zasady działania jednostek pieniężnych w tych krajach były dość podobne, a monety danego państwa obiegały również na rynkach zagranicznych, chociaż bardzo różniły się między sobą zawartością kruszcu. W handlu międzynarodowym używano tzw. grubej monety, pochodzącej z różnych państw, a najważniejszą monetą w ówczesnym wielkim handlu był wywodzący się z Jachimowa talar (stąd w uproszczeniu grubą monetę nazywano talarem³³), prekursor dzisiejszego dolara, co ciekawie opisał Petr Vorel. Stwierdza on, że talary wprawdzie nie tworzyły systemu walutowego, ale obiegały w całej Europie i tylko zmieniała się liczba drobnych, na które były wymieniane. Co więcej, nawet w okresie Kipper und Wipper, inflacji podlegał pieniądz bilonowy, natomiast talary potrzebne do wielkiego handlu utrzymały stałą jakość³⁴. Rozpatrując kwestię istnienia wspólnego systemu walutowego w nowożytnej Europie należy stwierdzić, że z formalnego punktu widzenia system taki nie istniał, zwłaszcza jeśli uwzględnimy brak wspólnych instytucji zarządzających. Tylko niektóre waluty były ze sobą powiązane, a grube monety srebrne miały bardzo różną zawartość srebra. Natomiast w praktyce, ze względu na szeroki zasięg grubych monet w handlu międzynarodowym, a monet drobnych na rynkach lokalnych, sądzę, że był to *quasi* wspólny system walutowy, nieporównywalny jednak z dzisiejszą strefą euro czy z dolarem. Wyraźną zbieżność widać zwłaszcza w relacjach monetarnych Rzeczypospolitej i Rzeszy.

³² Braudel, Spooner 1967, 1967, s. 378–379; Denzel 1995, s. 409–411.

³³ Fredro 1958, s. 447–448.

³⁴ Vorel 2010, s. 83.

BIBLIOGRAFIA

Akta sejmikowe

- t. III *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. III, 1661–1673, wyd. A. Przyboś, Wrocław 1959.
- t. IV *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. IV, 1674–1680, wyd. A. Przyboś, Wrocław 1963.
- t. V *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. V, 1681–1696, wyd. A. Przyboś, Kraków–Wrocław 1984.

Bogucka M.

- 1976 *Kryzys monetarny XVII w.: konsekwencje społeczne i psychologiczne w Polsce*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, t. XXXVII, 1976, s. 87–102.

Braudel F.

- 1992 *Civilization and Capitalism 15th–18th Century*, Vol. II, *The Wheels of Commerce*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles 1992.

Braudel F., Spooner F.

- 1967 *Prices in Europe from 1450 to 1750*, [w:] *The Cambridge Economic History of Europe*, Vol. IV, *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Ed. E. E. Rich, C. H. Wilson, Cambridge at the University Press 1967, s. 374–486.

Bues A.

- 1998 *Historia Niemiec XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1998.

Burkhardt J.

- 2009 *Stulecie reformacji w Niemczech (1517–1617). Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, Warszawa 2009.

Cipolla C.

- 1967 *Money, Prices and Civilization in the Mediterranean World*, Gordian Press, New York 1967.

Day J.

- 1999 *Money and Finance in the Age of Merchant Capitalism*, Blackwell Publishers Ltd, Massachusetts 1999.

Denzel Markus A.

- 1995 *Währungssystem*, [w:] *Von Aktie bis Zoll. Ein historisches Lexikon des Geldes*, Hg. M. North, Verlag C.H. Beck, München 1995, s. 409–411.

Dziubiński A.

- 1997 *Na szlakach orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*, Wydawnictwo Leopoldinum, Wrocław 1997.

Fredro A. M.

1958 *Militaria*, [w:] *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce*, opr. i wyd. E. Lipiński, J. Górski, Warszawa 1958, s. 397–475.

Gordus A. A., Gordus J. P.

1981 *Potosi Silver and Coinage of Early Modern Europe*, [w:] *Precious Metals in the Age of Expansion. Papers of the XIVth International Congress of the Historical Sciences*, Ed. H. Kellenbenz, Stuttgart 1981, s. 225–241.

Hoensch J.

1973 *Manipulacje walutowe Fryderyka II w okresie wojny siedmioletniej i ich wpływ na polską reformę monetarną z roku 1765–1766*, *Roczniki Historyczne*, R. XXXIX, 1973, s. 41–104.

Madurowicz-Urbańska H.

1976 *Prace Feliksa Łoyki nad historią gospodarczą i ekonomią Polski*, cz. I: Pieniądz, Wrocław 1976.

Mączak A.

1980 *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1980.

Mynica

(1649) *Mynica*, [w:] *Volumina legum*, t. IV, Warszawa 1980.

Nobis A.

2012 *Lokalność i globalność: różne wymiary pieniądza*, *Kultura-Historia-Globalizacja*, nr 12, 2012, s. 159–175.

2014 *Globalne procesy, globalne historie, globalny pieniądz*, Wrocław 2014.

North M.

2016 *Monetary Reforms in the Holy Roman Empire in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, [w:] *Money in the Western Legal Tradition: Middle Ages to Bretton Woods*, Ed. D. Fox, W. Ernst, Oxford 2016.

Pieper R.

1990 *The Volume of African and American Exports of Precious Metals and its Effects in Europe, 1500–1800*, [w:] *The European Discovery of the World and its Economic Effects on Pre-industrial Society, 1500–1800*, Ed. H. Pohl, Stuttgart 1990, s. 97–117.

Popioł-Szymańska A.

1978 *Poglądy monetarne w Polsce od XV do XVIII wieku*, Poznań 1978.

Stefańczyk B.

2010 *Handel zagraniczny jako czynnik wzrostu gospodarczego w XVI–XVII wieku*, [w:] *Polskie osiągnięcia gospodarcze*, red. J. Kaliński, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 39–73.

Symbols of power

2015 *Symbols of Power. Ten Coins that Changed the World*, Ed. T. Hockenhull, The British Museum Press, London 2015.

Szelągowski A.

1902 *Pieniądz i przewrót cen w XVI. i XVII. wieku w Polsce*, Lwów 1902.

Świtalski Z.

1960 *Cło od pieniędzy wywożonych za granice Rzeczypospolitej w latach 1598–1659*, Przegląd Historyczny, T. LI, 1960, z. 1, s. 24–32.

Terlecki W.

1961 *Reformy monetarne Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Wiadomości Numizmatyczne, R. V, 1961, z. 1, s. 10–27.

1970 *Mennica warszawska 1765–1965*, Wrocław 1970.

Vorel P.

2000, *Od pražského groše ke koruně české 1300–2000 (Průvodce dějinami peněz v českých zemích)*, Praha 2000, wyd. 2, Praha 2004.

2005 *Velké dějiny země Koruny české (1526–1618)*, Praha 2005.

2006 *Monetary circulation in Central Europe at the Beginning of the Early Modern Age — Attempts to establish a Shared Currency as an Aspect of the Political Culture of the 16th Century (1524–1573)*, Pardubice 2006.

2010 *Od srebrnego talara do światowego dolara. Narodziny talara i jego rola w europejskim i światowym obiegu pieniężnym XVI–XX wieku*, tłum.: E. Baron, A. Marszałek, Toruń 2010.

2013 *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century*, Columbia University Press 2013.

Zabielski K.

2005 *Finanse międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Żabiński Z.

1981 *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981.

1989 *Rozwój systemów pieniężnych w Europie Zachodniej i Północnej*, Wrocław 1989.

REFLECTIONS ON THE FORMATION OF COMMON CURRENCY IN THE MODERN PERIOD

(Summary)

This article reviews the Polish translation and the English version of the book by Petr Vorel entitled *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century*, Columbia University Press 2013. Firstly, the question of whether a common monetary system existed in the region of Central and Eastern Europe in the early modern period is discussed. Vorel presents the history of the dollar in seven chapters, using a genealogical method, and tries to answer the question of why the dollar, as opposed to other existing currencies, is used worldwide. The book presents the long history of the dollar, which begins with the invention of the thaler coin in the Czech city of Jachymov. Soon after, the name of the new large silver coin became a general name for this kind of money, and during the 16th century a number of states started minting it. The thaler was minted not only from the Czech silver, but also from American silver brought to Europe in the form of 8-real ship coins (pesos) that were subsequently minted into thalers in the Netherlands. The Dutch thalers were later brought to Central Europe and further to Asia. After Mexican mints introduced machine production in the 18th century, exporting coins from Europe to the American colonies was no longer viable. The new money was called the “dollar” after the previous Dutch thalers (daalders). In the 19th and 20th centuries, various countries adopted the name “dollar” for their currency. In the Levantine market, however, it was the Maria Theresia thaler that became the most popular coin and a model for many other thalers. Vorel claims that the world currently needs a common currency and proposes the thaler with the name expressed in the form of the sign “\$”. Even though the book presents the dollar’s history in an interesting way and does not dwell on only the metrological aspects, certain weak points can be identified. It lacks good structure and contains mistakes in the Polish translation as well as in editing. What is more, the analysis of the history of the dollar does not cover the 20th century, and it does not present the cultural importance of the currency.

The second part of the article discusses whether a common monetary system existed in early modern Europe. The article focuses on the interdependence between the big coins minted mainly in the Holy Roman Empire and the Polish-Lithuanian Union and those used in international trade. While the gold coin was, to a large extent, standardized in Europe since the 13th century, it is the silver coin that is the subject of the present investigation. Since small coins varied in all the states, it was the big thaler coin that seemed to have served as a common currency. At the local scale, the author speaks about the attempts to standardize the thaler within the Holy Roman Empire between the 16th and 18th centuries when the economy intersected with politics and religion. Whilst the Protestant elector of Saxony supported a different standard, the Catholic emperor, and therefore the Catholic German states, used a different standard than the Protestant states. Among a number of regulations, one must highlight the 1566 Imperial Diet in Augsburg which introduced a standard metrological norm known as the Imperial Thaler. The value of the thaler was changed by the treaties in Zinna (1667) and Leipzig (1690). The focal point

of the unification of currencies in German lands was the introduction of the conventional thaler in 1753. Prussia, stressing its independence, adopted a different (lower) standard, however. In 1858 the German *Zollverein* (German Customs Union) adopted a common thaler, yet it survived only until the creation of the Second German Empire in 1871 when the Austrian and German currencies parted. From a regional perspective, simultaneous with the German monetary unification between 1580 and 1766, one can observe the adaptation of the Imperial standard within the Polish monetary system, which created a broad monetary market. It resulted from flourishing commerce between both territories, yet a similar standard was mainly a way of protecting against buying out better Polish coins. There was no international managing institution, and the German states long tried to adopt a common standard. Other European countries minted thaler coins, however, they varied when it came to silver content. Therefore one can speak about a quasi-common thaler system and, in some periods, about a common system between the Holy Roman Empire and the Polish-Lithuanian Union.

Adres autora / The author's address:
bartekstefanczyk@o2.pl